

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY

Yıl/Year: 18

Sayı/Number: 2

ELAZIĞ - 2013

ARAP DİLİNDE İTNÂB'IN TARİHİ SEYRİ VE ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ*

Öz

Belâğat ilminin meânî tabirlerinden olan itnâb lügatte, sözü uzatmak veya sözü abartmak anlamlarına gelir. Belâğat ilminde ise, lafzın manadan fazla olmasıdır.

İtnâb, Câhiliyye döneminde ortaya çıkmış İslam'ın ilk yıllarında belirgin bir şekilde kullanılmış, Abbasi döneminde ise kavramlaşarak edebiyat sahasında konu olarak işlenmeye başlanmıştır. Özellikle Câhiliyye döneminde toplumun sosyal ve edebî durumunu belirten bir kavram olan İtnâb; İzah, Atıf, Tekrar, İhtirâs, Tezyîl, Tetmîm, İtiraz, Tekid olmak üzere sekiz kısma ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İtnâb, Belâğat, Câhiliyye Dönemi, İslamî Dönem, Abbasiler Dönemi, İzah, Atıf, Tekrar, İhtirâs, Tezyîl, , Tetmîm, İtiraz, Tekid.

The History of The Periphrasis's Improvement and its Importance in Arabic Language

Abstract

Periphrasis which is one of the meaning concept of Eloquence means to exaggerate in science of Eloquence it means to express less meanings with more words.

Periphrasis showed up in the Pre-Islamic period (Jahiliyya), it was used during the first years of the Islam and was conceptualised during the period of Abbasid and was used as a topic in the field of literature. Periphrasis as a notion which was used during the Pre-Islamic period (Jahiliyya) to explain the social and literary life is divided into eight groups: Explanation, attribute, repetition, reservation, hypercatalexis, completion, elucidation, parenthesis.

Keywords: Periphrasis, Eloquence, Pre-Islamic period (Jahiliyya), Islamic Period, Abbasid Period, , İzah, Atıf, Tekrar, Tetmîm, İtiraz, Tekid.

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E- Posta: mozli@firat.edu.tr

ARAP DİLİNDE İTNÂB VE TARİHİ GELİŞİMİ

İnsanlar ve toplumlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmaya yönelik olan sözdaki ve yazıdaki yanlışları düzeltme çalışmaları her zaman büyük bir önem arz etmiştir. Arap dili söz konusu olduğunda ve özellikle Peygamberimizin getirdiği ilâhi haberin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması ihtiyacı hissedildiğinde, bu ehemmiyet daha da artmıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm sosyal, ahlakî, hukukî v.b. birçok konuda hidâyet kaynağı olduğu kadar aynı zamanda bir edebiyat başyapıtıdır. Dolayısıyla Arap olan ve olmayan bütün toplumlar benimsedikleri dinin asıl kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm'i ve Peygamberin hadislerini daha doğru bir şekilde anlayabilmek için Arap dili ve belâğatına önem vermişlerdir. Bu amaçla Câhiliyye döneminden kalma şiirler gibi edebî eserlerin yanında Kur'ân-ı Kerîm üzerinde de, hicrî ikinci asırdan itibaren dil ve belâğat konularını içeren çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Dil ve edebiyat ilk önce, tefsir, edebî tenkit ve kelâm ilimleriyle birlikte ele alınmış, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiştir.

İtnâb sanatının tarihte nasıl algılandığını ve ne şekilde kullanıldığını araştırdığımızda, onun önce edebî tenkit şeklinde başladığını, İslamî dönemde ise Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması üzerindeki çalışmalarla devam ettiğini görürüz. İtnâb, belâğat sanatları içinde kullanılan en eski sanatlardandır. İtnâb sanatını ilk defa ele alan kişinin, hicrî üçüncü asırdaki EbûOsmân 'Amr b. Bahr el-Câhiz (ö. 255/869) olduğu kabul edilmektedir¹

Belagat çalışmaları EbûYa'kûbYûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ve onu izleyen âlimler tarafından sistemleştirilmiştir. es-Sekkâkî "KitâbüMiftâhi'l-'Ulûm", isimli eserinde îcâz ve itnâb terimlerini birlikte açıklamıştır.²

Câhiliyye dönemi toplumsal ilişkilerinde en mühim noktanın, muhâtabı ikna etmek olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla kelimelerin seçimi ve güzel tanzim edilmesi yanında uygun şekilde dile getirilmesi iknâ ve başarı elde etmede önemli bir husustur. Bu bakımdan îcâz ve itnâb sanatının özellikle Câhiliyye döneminde ne denli önemli bir araç olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹İbnü'l-Esir Ebu'l-FethDiyâuddînNasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Meslü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibe's-Şa'ir*, thk. MuhammedMuhyiddîn 'Abdülhamid, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1990, s. 108., Abdulaziz Atik, *İlm'ül-Meânî, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye*, Beyrut, 1985, s. 174.

²EbûYa'kûbYûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *KitâbüMiftâhi'l-'Ulûm*, el-Matba'atü'l-Edebiyye, Mısır 1317 h., I, 122-125.

İslamiyet'in gelişiyle başlayan dönemde itnâb, Câhiliyye döneminde olduğu kadar büyük bir gelişme göstermemiştir. Bu da toplumun yeni bir sosyal hayatla karşılaşması ve tedvin döneminin yeni başlamış olmasının yanı sıra, yazı sanatını bilenlerin daha çok Kur'ân'ı-Kerîm'i yazma işi ile meşgul olmalarından da kaynaklanmaktadır.

Tedvin hareketinin zorluğu yazı yazmayı bilenlerin az oluşundan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen itnâb belirli gelişmelere sahne olmuştur. Yazıya verilen önemin artmasıyla, edipler kendi üslûp ve tarzlarını yazıya dökmeye başlamışlar, böylelikle itnâb olgusunda yeni gelişmeler yaşanmasına vesile olmuşlardır.³

İtnâb sanatının içerisinde yer alan Belâğat olgusu, Câhiliyye dönemi Arap dili ve edebiyatında hayli gelişmiş olmasına rağmen, özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in gelişinden sonra daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır. Onun ilmî bir disiplin haline getirilmesi, ilimleştirilmesi ve sistemleştirilmesi İslam'ın gelişinden sonra mümkün olmuştur.

İcâz, Sonraki dönemlerde, özellikle Arap dili ve edebiyatı için verimli bir çağ anlamına gelen Abbasiler devrinde daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu dönemde Arap dili ile ilgili yazılan eserlerde icâz farklı bölümlere ayrılmıştır. Dönemin en seçkin alimlerinden biri olan el-Câhiz, "el-Beyân ve't-Tebyîn" ve "Kitâbu'l-Hayevân" isimli eserlerinde itnâb terimine belirli sınırlar çizerek şöyle tanımlamıştır: "İtnab, kelimelerde lafzın manadan fazla olmasıdır."⁴

el-Câhiz'dan sonra gelen ve itnâbı araştıran âlimlerden biri olan Ebû Ali Hasen b. Reşîk el-Kayravânî (ö. 463/1071) "el-'Umde" adlı eserinde⁵, İbnu'l-Esir Diyâuddîn (ö. 637/1239) "el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şa'ir" isimli eserinde⁶, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî (ö. 626/1229) "Kitâbü Miftâhi'l-'Ulûm", isimli eserinde⁷, Celâlüddîn el-Kazvîni (ö. 739/1338) "el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ" ve "Telhîsu'l-Miftâh" isimli eserlerinde⁸,

³Abdulazîz Atik, *İlm'ül-Meânî*, s. 174.

⁴Ebu Osman Amr bin Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Matbaatu el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1965, III, 90.

⁵Ebû Ali Hasan b. Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*, Dâru'l-Ma'rife, Şam 1994, I, 224.

⁶İbnu'l-Esir, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şa'ir*, I, 177-180.

⁷es-Sekkâkî, *Kitâbü Miftâhi'l-'Ulûm*, I, 122-125.

⁸Celâlüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Kazvîni, *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, V. Baskı, ysz. 1980. s. 184-195; *Telhîsu'l-Miftâh*, Dâru't-Tibâ'ati'l-'âmire, ysz. 1260 h.. 28-29.

Sa'düddîn et-Taftâzânî (ö. 792/1390) "el-Mutavvel'ale't-Telhîs", ve "Muhtasaru'l-Me'ânî" isimli eserlerinde itnâb sanatına yer vermişlerdir.⁹

Son dönemde ise bazı âlimler klasik belâğat çalışmalarına bağlı kalmış bazıları da bu ilme modern bir çehre kazandırmışlardır. Ahmed el-Hâşimî (ö. 1362/1943) "Cevâhiru'l-belâğafi'l-Me'ânîve'l-Beyânve'l-Bedî", Ahmed Mustafa el-Merâğî(ö. 1364/1945), "'Ulûmu'l-Belâğa el-Beyânve'l-Me'ânîve'l-Bedî"¹⁰ 'Abdulazîz 'Atîk, "fi'l-Belâğati'l-'Arabîyye, 'İlmü'l-Meânî", 'Abdülhamîd Muhammed el-Ubeysî "el-Belâğa, Zevk ve Menhec", Muhammed CâbirFeyyâz, "el-Belâğave'l-FesâhaLügaten ve Istılahen", FadlHasan 'Abbâs, "el-BelâğatuFunûnuhâ ve Efnânuhâ", 'Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, "el-Belâğatu'l-Vâziha; el-Beyân, el-Me'ânî, el-Bedî", Muhammed MuhammedEbû Mûsâ, "el-İ'câzu'l-BelâğîDirâsetunTahliliyyeliTürâşiEhli'l-İlm"¹¹ isimli eserlerinde itnâb konusuna yer vermişlerdir.

Belâğat ilminin meânî tabirlerinden biri olan itnâb lügatte çadır, tente, ev vb.lerinde kullanılan ip, urgan ya da halat; bir şeyin ucu, ağaç damarı, vücuttaki sinir...v.b manalara gelmektedir.¹²Yine sözlükte bir şeyin kuvvetli ve hızlı olması, peş peşe gelmesi, bir şeyde aşırıya gitmek, sözü uzatmak veya sözü abartmak anlamlarına gelir.¹³

Belâğat ilminde yukarıda da ifade edildiği gibi itnâbın terim anlamı, sözlük anlamına uygun olarak gelmiştir. Birçok âlimin de zikrettiği üzere

⁹ et-Taftâzânî, Sa'düddîn (ö. 793/1390), *Muhtasaru'l-me'ânî*, Matba'atü Abdullah Efendi el-Kırîmî, yy. 1303 h.. s.257-264.

¹⁰Demirayak, Kenan, Çögenli,M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Yay., Erzurum 2000. s. 79.

¹¹Ebû Mûsâ MuhammedMuhammed ve Arkadaşları, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye ve Târîhuhâ*,Kâhire 1989. s. 44-45; Bolelli,Nusrettin, *Belâgat (Arap edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1993. Demirayak, Kenan, Çögenli,M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 79; Eren, Cüneyt ve Uzunoğlu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâğat*, I. Baskı, Sütun Yayınları, İstanbul 2006. s. 16.

¹²el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, Dâruihyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts, s.577; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-SihâhTâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabîyye*, nşr. AhmedAbdulgafûrAttâr, Dâru'l-İlmî'l-Melâyin, Beyrut, 1979, I, 172-173; İbnManzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts, I, 560-562; Zebîdî, *Tâcü'l-ArûsmînCevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fikr, yy., ts., I, 356-357; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît* (KâmûsTercemesi), İstanbul-1304, I, 359-360

¹³ el-Halîl b. Ahmed, a.g.e., s.577; Cevherî, a.g.e., I, 172-173; İbnManzûr, a.g.e., I, 560-562; Zebîdî, a.g.e., I, 356-357; Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., I, 359-360.

terim olarak itnâb, bir gayeye binaen lafzın manadan fazla olmasıdır. Diğer bir ifadeyle itnâb, insanların alışık olduğu lafızlardan daha fazla lafızla, fakat haşve(gereksiz doldurma) ve tatvîle (gereksiz uzatma) kaçmaksızın maksadı dile getirmektir.¹⁴

Arap dili ve edebiyatçıları itnâbı mananın pekiştirilmesinde, ilmî ve fikrî tartışmalarda muhatabın iknâ edilmesinde, kanun ve yasaların yazımında, vaaz ve nasihatlerde, bir şeyin güzellik ya da çirkinliğinin anlatılmasında, hamâsî duyguları coşturmak amacıyla yapılan hitaplarda, tarihi konuların yazılmasında, övgü ve yergilerde, sevgi ve aşk duygularının ifade edilmesinde, acı ve elemelerin dile getirilmesinde, kutlamalarda, alış-veriş, borç gibi akitlerin yazılmasında kullanmışlardır. Bu maddelerin dışında da itnâb değişik gayelerle kullanılır.¹⁵

İtnâb Çeşitleri:

İtnâb çeşitleri incelendiğinde farklı bakış açılarıyla yapılan değişik taksimlerle karşılaşmaktadır. Bazen itnâbı oluşturan cümlelerin yapısından hareketle taksim yapılırken, bazen de itnâbın gayesinden yola çıkılarak taksim yapıldığı görülmektedir. Bazen de bu iki bakış açısı da göz önüne alınarak taksime gidilmiştir. el-Meselü's-Sâirisimli eserin müellifi İbnü'l-Esîr, itnâbı önce ikiye ayırır. Birincisi tek bir cümlede meydana gelen itnâb, ikincisi ise birden fazla cümlede meydana gelen itnâbdır. Peşinden de bir cümlede meydana gelen itnâbı, hakîkî ve mecâzî olarak ikiye ayırırken, birden çok cümlede meydana gelen itnâbı ise dörde ayırır. Ona göre birden çok cümlede meydana gelen itnâb, tek cümlede meydana gelenden, mecâzî olan da hakiki olandan daha üstündür.

İbnü'l-Esîr'in birden çok cümle için yaptığı taksim şöyledir:

1. Bir şeyi birkaç şekilde ifade etmek. Yani eş anlamlı öğeler kullanmak.2. Maksadı önce olumlu, ardında da olumsuz bir cümleyle ya da tam tersi olarak önce olumsuz, sonra da olumlu cümle kurmak suretiyle ifade

¹⁴Ebü'l-FethZiyâuddinNasrullah b. Muhammed e-Şeybânîİbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'-Şâir*, nşr. Ahmed el- Hüfî – Bedevî Tabâne, Kahire, ts., II, 120.

¹⁵el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl, *Kitâbü's-Sunâ'ateyn el-kitâbeve's-şî'r*,thk. MüfîdKumeyha, II. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrût 1409/1989, s.190-192; el-Meydânî Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatü'l-ArabîyyeUsusuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1996, II, 15; Fadl Hasan Abbâs, *el-BelâgaFunûnuhâ ve Efnânuhâİlmu'l-Meânî*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1997, s.505-506.

etmek.3. Maksudı ifade ettikten sonra onu teşbihlerle çoğaltmak.4. Maksudı tam olarak ifade ettikten sonra çeşitli amaçlarla fazladan öğeler eklemek.¹⁶

İbnü'l-Esîrin ağırlıklı olarak itnâbı oluşturan cümlelerin yapısına dayalı olarak zikrettiği bu taksim, belâgat âlimleri arasında, Kazvî'nin yaptığı taksim kadar yaygınlık kazanmadığı görülmektedir. Kazvî'nin, itnâbın gayesinden hareketle yaptığı taksim daha fazla yaygınlık kazandığı görülür. Ona göre itnâbın sekiz çeşidi vardır. Bunlar:

1. İzah. 2. Atıf 3. Tekrar. 4. İhtiras 5. Tezyîl 6. Tetmîm. 7. İtiraz. 8. Tekid

Daha sonra gelen belâgat âlimleri tarafından Kazvî'nin tespit ettiği itnâb çeşitlerine bazı ilâveler yapılmıştır. Bunların en önemlileritekid harfleri ve edatlarıyapılan,zait harflerle yapılan ve lafzî ve manevî tekitle meydana getirilenitnâb çeşitleridir. İfadede zait unsur bulunup bulunmamasını göz önüne alarak itnâbı, önce itnâbbi'l-bast ve itnâbbi'z-ziyâde olarak ikiye ayıran Suyûtî ise ziyâdeli olan itnâb çeşitlerinin sayısını yirmi bire kadar çıkarmıştır.¹⁷Ayrıca bazı kaynaklarda, Kazvî'nin "izah" başlığı altında onun bir bölümü olarak ele aldığı "tevşî" de ayrı bir itnâb çeşidi olarak ele alınmaktadır.¹⁸

Bütün bunlar dikkate alındığında, itnâbın belli başlı çeşitlerini şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

1. İzah. 2. Atıf 3. Tekrar. 4. İhtiras 5. Tezyîl 6. Tetmîm. 7. İtiraz. 8. Tekid

1. İzah:

Mananın farklı şekillerde sunulabilmesi, muhatap tarafından daha iyi anlaşılması ve öğrenme zevkinin daha iyi olması için kapalı bir ifadeyi izah etmekle itnâb yapılır. Buna el-izâhba'de'l-ibhâm adı verilmiştir.¹⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ. تَوَمَّنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ

¹⁶İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibve's-Şa'ir*, II, 121-129.

¹⁷es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, II, 139-163. Ayrıca bkz. Ömer Kara, "Belâgat İminde İki İfade Biçimi: İtnâb-İcâz (I) -Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Fonksiyonu Üzerine Bir Deneme-", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 1, Van 2000, s.353-388.

¹⁸Mustafa Uzun "İtnâb" mad., DİA, İstanbul, 1999, XIX, 217.

¹⁹Kazvî, *İzâh*, I, 195-196; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, s.264; Hamza b. Turgut, *el-Aydinî, el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, nşr. Ali Bulut, Etüt Yayınları, Samsun 2009, s.152.

"Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz."²⁰

Burada **تُؤْمِنُونَ** fiiliyle başlayan ikinci âyet, birinci âyette bahsedilen, acılı bir azaptan kurtaracak ticaretin ne olduğunu açıklar.

2. Atıf:

Atıf, bir kelime veya cümleyi, öncesinde geçen kelime veya cümleye belirli edatlarla bağlamak demektir. İki yolla yapılır:²¹

a) Özel olanı genele atfederek:

Genel bir lafızdan sonra özel olanın ona atfedilerek sanki ondan farklı bir hususmuş gibi zikredilmesinden maksat, özelin önemine ve faziletine dikkat çekmektir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى "Namazlara, özellikle orta namaza devam edin."²²

Bu âyette "namazlar" lafzından sonra ikinci namazının zikredilmesi bu namazın faziletini göstermektedir.²³

b) Genel olanı özele atfederek:

Genel bir lafzın özele atfedilmesinde de yine özelin önemine ve üstünlüğüne dikkat çekilmesi söz konusudur.

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ صَوَابًا **الرَّحْمَنُ وَقَالَ** "Ruh (Cebrail) ve meleklerin saf saf olup durduğu gün."²⁴

Burada "melekler" lafzına dâhil olmasına rağmen önce Cebrâil (as.)'in zikredilip peşinden meleklerin zikredilmesi onun faziletini göstermektedir.²⁵

3. Tekrar:

²⁰ Saf 61/10-11.

²¹ Kazvîni, a.g.e., I, 197; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, s. 265; el-Aydîni, a.g.e., s.153.

²² Bakara,2/ 238

²³ Muhammed Ali es-Sâbüni, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 139.

²⁴ Nebe,78/38.

²⁵ Sâbüni, , *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 486.

Bir lafzı veya ifadeyi iki kere ya da daha fazla tekrar etmek için çeşitli amaçlarla yapılır.²⁶

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا "Muhakkak ki her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten her güçlükle beraber bir kolaylık vardır."²⁷ Bu örnekte cümleler tekrar edilerek mana pekiştirilmiştir.

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا هِيَ دَارُ الْقَرَارِ هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ

"O inanan kimse dedi ki: "Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim. Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır."²⁸

Buradaki tekrar, konuşan kimsenin, gittikleri yolun yanlış olduğu noktasında kavmini uyarmasını, faydalarına olan şeyleri istemesini ve onları teşvik etmesini ifade etmek içindir.

4. İhtirâs:

Buna tekmi'l de denir. Maksadın tersine bir intiba (vehim) verebilecek sözde, o intibayı ortadan kaldıracak bir sözün getirilmesidir. Yani cümleyi yanlış anlaşılmayı giderecek bir sözle tamamlamaktır. Bu söz de bazen cümle arasında, bazen de cümle sonunda gelmektedir. İhtirâs, maksadın açık ve net bir şekilde ifade edilmesi ve herhangi bir anlam kargaşasına ve yanlış anlaşılmaya mahal bırakmaması açısından önemli bir sanattır.²⁹

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسَهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمَجْرِمِينَ "Eğer seni yalanlarsa da ki: Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı, suçlular topluluğundan geri çevrilmez."³⁰ Bu ayet-i kerimede de son cümle ile yanlış intiba ortadan kalkmış, mana tamamlanmıştır.

²⁶Kazvîni, *Îzâh*, I, 197-199; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, s.265; el-Aydîni, *el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik*, s.154-155.

²⁷İnşirâh, 94/5-6.

²⁸Mü'min, 40/ 38-39.

²⁹Kazvîni, *Îzâh*, I, 202-205; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, s.268; el-Aydîni, s.159.

³⁰En'âm 6/147.

5. Tezyîl:

Tezyîl, bir cümle peşinden tekid için bir cümle daha getirmektir. Tekidiğin gelen bu cümle ise iki kısımdır. Birincisi atasözü gibi yaygınlaşanlar, ikincisi de atasözü gibi yaygınlaşmayanlardır:³¹

a) Atasözü gibi yaygınlaşanlar:

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا "De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur."³² Âyetin ikinci kısmı birinci cümlele ilgili tekid etmektedir ve bu ifade atasözü gibi yaygınlaşmıştır.

b) Atasözü gibi yaygınlaşmamış olanlar:

ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَافِرِينَ "Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırmıyoruz?"³³ Âyetin ikinci kısmı mana itibarıyla öncesindeki cümlele ilgili olup ondan bağımsız bir manası olmadığı için atasözü gibi yaygınlaşmamıştır. Yine burada da tezyîl ifadesi birinci cümlele ilgili pekiştirmek için gelmiştir.

6. Tetmîm:

Tetmîm, maksadın tersine bir intiba vermeyen sözde, bir nükteden dolayı, cümlele ilgili temel unsurlarından olmayan bir ögenin söze eklenmesidir. Bunlar da mef'ûl, hâl, temyiz gibi ögelerdir. Birçok belâgat âlimine göre, eklenen bu lafız manayı güzelleştirmek, tamamlamak, pekiştirmek ya da vezin uygunluğunu sağlamak gibi gayelerle kullanılır. Bu iki gayeden birincisi makbul iken ikincisi, yani sadece vezin uygunluğunu gözeterek söze fazladan bir lafız eklemek, haşiv olacağı için bir söz kusuru olarak kabul edilmiştir.³⁴

سَيِّحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i)

³¹Kazvîni, *İzâh*, I, 200-202; Teftâzânî, a.g.e., s.267; el-Aydîni, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, s.157.

³²İsrâ 17/ 81.

³³Sebe 34/ 17.

³⁴İbn Reşîk, a.g.e., II, 50; Kazvîni, *İzâh*, I, 205-206; Teftâzânî, *Muhtasarul-me'ânî*, s.268; el-Aydîni, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, s.160.

bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla iştir, hakkıyla görendir"³⁵

Bu âyetteki **أَسْرَى** fiili zaten gece yürüyüşü anlamına gelmekte venekra olan **لَيْلًا** zarfı bunun gecenin bir bölümünde meydana gelip, gecenin tamamında olmadığını göstermektedir.

ومن يعمل من الصَّالِحَاتِ مَنْ ذَكَرَ أَوْ أَنْتَىٰ ۖ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ ۖ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يظْلَمُونَ نَقِيرًا

"Erkek veya kadın, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."³⁶

Bu âyetteki **أَنْتَىٰ** ve **مَنْ ذَكَرَ أَوْ أَنْتَىٰ** ifadeleri tetmîm için gelmiştir. Birincisiyle cennete girme hükmüne hem erkek hem de kadınların, ikincisiyle de sadece mü'min olanların dahil olduğu ifade edilerek "kim iyi işler yaparsa" hükmü daraltılmıştır.

7. İ'tirâz:

İ'tirâz, peşpeşe gelen iki söz veya sadece bir sözün içerisinde, irabda mahalli olmayan bir veya daha fazla ara cümle getirmektir.³⁷ İ'tiraz cümlesi çeşitli gayelerle gelir. Bunların bazıları şunlardır:

a) Tenzih ve ta'zim:

ويَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبِنَاتِ سُبْحَانَهُ وَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ
"Kızları Allah'a isnat ediyorlar - Allah bundan münezzehtir - Beğendikleri (erkek çocukları) da kendilerinin oluyor."³⁸

b) Durumu tasvir etmek:

وقِيلَ يَا أَرْضِ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءِ أَقْلَعِي وَغِيضِ الْمَاءِ وَقِضِي
الْأَمْرَ وَاسْتَوْتِ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بَعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

"O, "Yere, «Suyunu çek!», göğe, «Ey gök sen de tut!» denildi. - Su çekildi, - iş de bitti; - gemi Cudi'ye oturdu. - «Haksızlık yapan millet Allah'ın rahmetinden uzak olsun» denildi."³⁹

³⁵İsrâ 17/1.

³⁶Nisâ 4/124.

³⁷Kazvîni, *İzâh*, I, 206-209; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'âni*, s.269; el-Aydîni, a.g.e., s.161.

³⁸Nahl16/57.

c) Dua:

Avf b. Muhallim eş-Şeybânî (ö. 580)'nin şu beyti gibi:⁴⁰

قد أَحوجتَ سَمعى إلى تَرْجُمان
إنَّ الثَّمَانينِوَبَلغَتِها

Şüphesiz seksen yaş – sen de ona eresin-kulağımı bir tercümana muhtaç etti.

d) Tenbih:

Şairin şu beyti gibi:⁴¹

واعلمُ – فَعَلْمُ المرءُ يَنْفَعُهُ
أنَّ سَوفَ يَأْتِي كلُّ ما قَدرا

Şunu bilersin ki – çünkü kişinin bilgisi ona fayda sağlar –takdir edilen her şey başa gelecektir.

e) Yemin edilen şeyin büyüklüğünü pekiştirmek:

فَلَا أُقسِمُ بمَواقِعِ النُّجُومِ. وإِنَّه لَقَسَمٌ ثُو تَعَلَّمونَ عَظيمِ

"Hayır; yıldızların yerleri üzerine yemin ederim ki -bir bilseniz - bu ne büyük bir yemindir."⁴²

Bu âyet-i kerîmede ise itiraz cümlesi **لَوْ تَعَلَّمونَ** ifadesidir. Bununla yemin edilen hususun büyüklüğü tekid edilmiştir.

f) Aciz bırakma:

فَإِنَّ كُمْ تَفَعَلُوا وَلَنْ تَفَعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ
أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

"Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- (yakıtı, insan ve taş olan cehennem) ateş(in)den sakının."⁴³

Bu âyet-i kerîmede **وَلَنْ تَفَعَلُوا** kısmı itiraz cümlesidir. Bu cümleyle Kur'ân'ı inkâr eden muhatapların onun bir sûresinin dahi benzerini getirmekten aciz oldukları ifade edilmiştir.

8. Tekid

³⁹ Hud 11/ 44.

⁴⁰Seâlibî, *Simâru'l-Kulûbfi'l-Mudâfve'l-Mensûb*, nşr. M. Ebu'l-Fadlbrahim, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1965, s.610; Kazvîni, *İzâh*, I, 206; Teftâzânî, *Muhtasarul-me'ânî*, s.269; el-Aydîni, *a.g.e.*, s.163.

⁴¹Kazvîni, *a.g.e.*, I, 206; Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 269; el-Aydîni, *el-Hevâdi fi şerhi'l-Mesâlik*, s.163.

⁴²Vâkıa56/ 75-76.

⁴³Bakara 2/ 24.

Tekid, öncesinde gelen kelimenin manasını pekiştiren lafızdır. Bu da lafzın tekrarıyla olabileceği gibi bazı kelimelerle de meydana gelir. Bir sözde muhatabın bilgi durumuna göre tekitli ifade kullanılması, yerine göre güzel, yerine göre zorunlu bazen de gereksizdir. Meselâ muhatap bir konu hakkında hiçbir bilgi sahibi değilse, bu durumda verilen bilgiden şüphe duymaz. Bu nedenle bu tür hallerde tekitli ifade kullanmak uygun olmaz ve gereksiz yere söz uzatılmış olur. Bunun yanında muhatabın, haberin doğruluğuyla ilgili tereddüt ve şüphesinin olması ve işin hakikatini öğrenmek istemesi halinde ise tekitli ifade kullanmak güzel olur. Muhatabın bir haberi inkar etmesi durumunda ise tekitli ifade kullanmak zorunlu olur. Bu konu meânî ilminde haberî cümle başlığı altında incelenir. Ancak bir ifadede kullanılan tekid lafzı, cümlede belirli bir gayeye yönelik olarak fazladan kullanılmışsa bu konu itnâbadahildir. Tekidbaşlıca şu yerlerde yapılır:⁴⁴

Muhatabın bir konuda tereddüt veya şüphesinin olması, muhatabın bir konuyu inkar etmesi, bazı sebeplerle muhatabın bir konuyu tereddüt veya inkar eden kişi konumunda kabul edilmesi, mecaz ihtimalini ortadan kaldırmak, bir şeye teşvik etmek, bir şeyden sakındırmak.

Bir itnâb çeşidi olan tekid şu yollarla yapılır: Zâidharfler, tekid harfleri, lafzîtekid, manevî tekid, âmilinitekid eden mastar (mef'ûlü mutlak) ve tekid ifade eden hâl.⁴⁵

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

“Allah kuluna yetmez mi? Seni O'ndan (Allah'tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur.”⁴⁶

Burada bâ harfi manayı pekiştirmek için gelmiş olup zâid harftir.

كَيْفَ نَكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا “Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?”⁴⁷

Burada كَانَ fiili manayı pekiştirmek için zâid olarak gelmiştir.

⁴⁴Meydânî, el-Belâgatü'l-ArabiyyeUsusuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ, II, 111-112.

⁴⁵ es-Suyûtî, a.g.e., II, 139-144; Meydânî, a.g.e., II, 106-111.

⁴⁶Zümer 39/36.

⁴⁷ Meryem 19/ 29.

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا "Ama yer, çarpılıp paralandığı zaman."⁴⁸

Bu âyette bazı âlimlere göre ikinci maştar tekid için gelmiştir.⁴⁹

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا "Elbette güçlkle beraber şüphesiz bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlkle beraber bir kolaylık vardır."⁵⁰

Bu âyetlerde ise cümle tekrar edilmiş olup tekid cümle şeklindedir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مِنْ فِي الْأَرْضِ كُلِّهِمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تَكْفُرُ الْبَنَاتِ م
حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ " (Resûlüm!) Eğer Rabbin dilesedy, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederd. "⁵¹

Bu âyette كَلِّهِمْ lafzı ile tekidgerçekleşmiştir.

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَحَسْبُونَهُ هِينًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ
"Hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz."⁵²

Bir söz zaten ağızla söylendiği halde bu âyette söylemek fiiliyle birlikte "ağız" lafzı da zikredilmiştir. Bundan maksat, münâfıkların Hz. Âişe (r.a.)'ye attıkları iftiranın ne kadar büyük bir şey olduğunun ifade edilmesidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا "Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin."⁵³ Bu âyette ise ذِكْرًا maştarı ile tekidgerçekleşmiştir.

وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مَفْسِدِينَ "Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."⁵⁴

Bu âyette ise hâl olarak gelen مَفْسِدِينَ lafzı manayı pekiştirmektedir.

Sonuç olarak itnâb için söz konusu olan anlam, sözlük manasının kullanılmasına bağlıdır. Klasik belağatçılarının çoğu itnâbı lafzıyla zikretmemişlerdir. İbni Esir ve diğer klasik bazı Belağatçılaritnâbı lafzı ile

⁴⁸Fecr89/ 21.

⁴⁹ed-Derviş, *l'râbu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Beyânuhû*, DâruiBniKesir, Beyrut, 1999, VIII, 310.

⁵⁰ İnşirah 94/ 5-6.

⁵¹ Yunus 10/ 99.

⁵² Nur 24/ 15.

⁵³ Ahzab33/ 41.

⁵⁴ Bakara 2/ 60.

zikretmişlerdir. İtnâbın terim manası ilk belağat eserlerinde bulunmaz. İtnâbı terim manasıyla tanımlayan ilk kişi er-Rummânî'dir.

İtnâb'ının manası çağdaş belağatçıların ittifakı ile klasik belağatçıların tanımlamalarına uygun bir şekilde günümüze kadar intikal etmiştir. Günümüz belağatçıları klasik belağatçıların belirlediği itnâb çeşitlerini ve onların zikretmiş oldukları misalleri zikretmişlerdir. İtnâb konusu ile ilgili itnâba herhangi yeni bir mesele eklememişlerdir.

İtnâb pratik değeri bakımında bakıldığında Kur'an'ın dakikonular üzerinde belli bir takım dersler çıkarılabilir. Şöyle ki: İtnâb hem harfte hem kelimedede hemde cümlede kullanılabilir bir yapı arz eder. Bu muhatabın haline göre riayet edilen bir yöntemdir. Bu yüzden Allah'ın Teala yüce Kuranda Arap olmayan Acemleri ve İsrail oğullarını muhatap aldığında söz konusu ayetler itnâblı bir şekilde ve tekrar edilerek söylenmiştir.

Belağat sahibi kişinin şu durumlarda itnâba başvurması gerekir; İlmî ve fikrî tartışmalarda muhatabın ikna edilmesinde, vaaz ve nasihatlerde bir şeyin güzellik ya da çirkinliğinin anlatılmasında, hamâsî duyguları coşturmak amacıyla yapılan hitaplarda, mananın pekiştirilmesinde Övgü ve yergilerde, kutlamalarda, tarih vb. konuların yazılmasında, acı ve elemelerin dile getirilmesinde, sevgi ve aşk duygularının ifade edilmesinde, kanun ve yasaların yazımında ve alış-veriş, borç vb. akitlerin yazılmasında itnâbın kullanılması uygun olur.

KAYNAKÇA

- el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl (ö. 395/1005), Kitâbü'ş-Şinâ'ateyn el-kitâbeve's-şî'r, thk. Müfîd Kumeÿha, II. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrût 1409/1989.
- 'Atîk, 'Abdulazîz, fî'l-Belağatî'l-'Arabiyye, 'İlmü'l-Meânî, Dâru'n-Nahđatî'l-'Arabiyye, Beyrût 1985.
- el-Ayđinî, Hamza b. Turgut, el-Hevâđî fî şerhi'l-Mesâlik, nşr. Ali Bulut, Etüt Yayınları, Samsun 2009,
- el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr (ö. 255/869), Kitâbu'l-Ħayevân, thk. 'Abdüselâm MuĦammed Ħârûn, II. Baskı, Şeriketümektebeti ve matba'ati Muştafa el-Bâbî el-Ħalebî ve evlâğihî, Mısır 1357 h..
- Demirayak, Kenan, M. Sadi Çögenli, Arap Edebiyatında Kaynaklar, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Yay., Erzurum 2000.

- ed-Derviş Muhyiddin, İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû, Dâru'lbnikesîr, Beyrut, 1999
- Ebû Mûsâ, Muḥammed Muḥammed ve Arkadaşları, el-Belâgatü'l-'Arabiyye ve Târîhuhâ, Kâhire 1989.
- el-Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahmân el-Ferâhîdî (ö. 175/791), Kitâbü'l-'Ayn, thk. Mehdi el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâi, Müessesetü'l-a'lemîli'l-matbû'ât, Beyrût 1408/1988.
- el-Hâşimî, Ahmed, Cevâhiru'l-belâğafi'l-me'ânive'l-beyânve'l-bedî', XII. Baskı, Dâru'ihyâi't-türâşi'l-'Arabî, Beyrûttsz.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muḥammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), Lisânu'l-'Arab, Dâru'sâdir, Beyrût 1374/1955.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Ḥâsen el-Ḳayravânî (ö. 456/1063), el-'Umde fî Meḥâsini'ş-Şi'r ve Âdâbihî ve Naḳdihî, thk. Muḥammed Ḳarḳazân, II. Baskı, Matba'atü'l-kâtibi'l-'Arabî, Dimeşḳ 1414/1994.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Fetḥ Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilkerîm el-Mûsilî (ö. 637/1239), el-Meşelû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibe'ş-Şâ'ir, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdü'lḥamîd, el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrût 1411/1990.
- el-Ḳazvîni, Celâlüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân (ö. 739/1338), el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ, şerh, ta'lik ve tenkîh Muhammed 'Abdülmün'im Hafâcî, V. Baskı, ysz. 1400/1980.
- Mehmed Zihni (ö. 1329/1911), el-Ḳavlü'l-ceyyid fî şerhi ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid, III. Baskı, Dâru't-tibâ'ati'l-'âmire, İstanbul 1327 h..
- el-Meydânî Abdurrahman Hasan Habenneke, el-Belâgatü'l-'Arabiyye Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ, Dâru'l-Kalem, Dimeşḳ 1996.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetu't-Tefâsîr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- eş-Se'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdülmelik b. Muḥammed b. İsmâ'îl (ö. 429/1038), Şimâru'l-ḳulûbfi'l-muzâfve'l-mensûb, thk. Muḥammed Ebû'l-Fazîl İbrâhîm, Dâru'l-me'ârif, Kâhire 1384/1965.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'ḳûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muḥammed b. Ali (ö. 626/1229), Kitâbü Miftâhî'l-'ulûm, el-Matba'atü'l-edebiyye, Mısır 1317 h..

es-Suyûtî, 'Abdurrahîmân Celâlüddîn (ö. 911/1505), el-İtqân fî 'ulûmi'l-Ûur'ân, IV. Baskı, Şeriketümektebeti ve matba'ati Muştafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, Mısır 1398/1978.

et-Teftâzânî, Sa'duddîn (ö. 793/1390), Muhtaşaru'l-Me'ânî, Matba'atü 'Abdullah Efendi el-Kırîmî, ysz. 1303 h..